

CONSIDERAȚII PRIVIND SENSURILE JURIDICE ALE TERMENULUI LATIN AGER

Asist. univ. drd. Elena Veronica Ștefan

The paper called The Legal Meanings of the Latin Term Ager is part of our concern for the Latin legal terminology. After a short presentation of the historical background that sustained the creation of the first ever attested law written in Latin (Lex Duodecim Tabularum), we refer to the Latin term 'ager' which is a component of the syntagmas of legal nature - a) to h), the best known and mostly applied term of them being the one of 'ager publicus'.

Civilizația romană, ca oricare altă civilizație din trecut sau chiar din prezent, se înfățișează în două ipostaze: urbană și rurală. Articolul de față încearcă să prezinte sensurile juridice ale termenului latin *ager* pornind de la cele două ipostaze amintite.

Încă din timpul redactării *Lex Duodecim Tabularum* (449 a.Chr.), limba latină a păstrat trăsăturile unui anumit regim de proprietate. Astfel aflăm că romanii primelor veacuri nu posedau ca proprietate integrală pământurile pe care le exploatau: cea mai mare parte era supusă unor împărțiri periodice. Fiecărui membru al familiei îi reveneau două *iugera*¹, adică aproximativ o jumătate de hectar sau un pogon, suprafață pe care aveau dreptul să o împrejmuiască. Așadar, în acea vreme pământul era bunul comunității; cetățenii nu aveau decât dreptul unei ocupații revocabile a solului².

După lunga etapă a economiei rustice, începând cu secolul al II-lea p.Chr., țăranii din *Latium* renunță la viața de la țară și la obiceiurile ancestrale și încep să devină cetățeni. Sigur că țăranimea latină, în ansamblul ei, nu a dispărut; dimpotrivă, ea a supraviețuit nu numai în munții sabini dar chiar și la porțile Romei. O dată cu progresele puterii romane, s-a produs foarte devreme o transformare socială care a modificat repartizarea pământului și a creat o aristocrație funciară în mâinile căreia s-a concentrat o mare parte din pământul italic³. Proprietatea particulară nu cuprindea decât o parte relativ modestă din teritoriile "naționale"; restul aparținea domeniului public⁴.

Termenul **ager, agri** (m) înseamnă:

1. ogor, țărină, pământ (cultivabil): *ager fructuosus* CIC. pământ productiv; *agrum colere* a cultiva pământul; *ager paternus et avitus* CIC. țărină părintească și strămoșească;

2. (frecv.pl.) țară (*opus lui "oraș"*): *permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferunt* CIC. foarte mulți inși și din oraș, și de la țară se duc în acea tabără;

3. teritoriu, domeniu, ținut: *ager Campanus* CIC. ținutul Campaniei; *fundum habet in agro Thurino* CIC. are o bucată de pământ în ținutul Thurium; *ager publicus* = domeniu de stat (provenit din teritoriile cucerite);

4. (în *agrimensură*): *in agrum* = în adâncime (*opus lui "in fronte"* = în lățime) HOR. S. 1, 8, 12⁵.

Acest termen a intrat în structura mai multor sintagme cu caracter juridic:

¹ *Iugerum, -i* (n) = iugăr (măsură agrară de 240 de picioare lungime și 120 lățime, aprox. 25 ari), **Gheorghe Guțu**, *Dicționar latin – român*, Ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 2003, p.730;

² **Pierre Grimal**, *Civilizația romană*, vol.I, Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, București, 1973, p.260;

³ *Ibidem*, p.262-263;

⁴ *Ibidem*, p.264;

⁵ **Gheorghe Guțu**, *op. cit.*, p. 63-64;

- a) *ager privatus ex iure peregrino*;
- b) *ager privatus ex iure Quiritium* sau *ager privatus optimo iure*;
- c) *ager publicus*;
- d) *ager quaestorius*;
- e) *ager regius*;
- f) *ager stipendiarius*;
- g) *ager vectigalis*;
- h) *ager viritim adsignatus*.

a) *Ager privatus ex iure peregrino* (ogor privat / particular de drept peregrin)

reprezintă categoria juridică de teren agrar care aparținea peregrinilor; fără posesiunea specială a unei scutiri de impozit (*ius Italicum*) această categorie de terenuri era impozabilă⁶.

Peregrinii erau străinii care aveau relații cu statul roman și a căror situație juridică a fost recunoscută și ocrotită de către acesta. Peregrinii erau locuitorii liberi ai statului roman care nu erau nici cetățeni, nici latini. Existau două categorii de peregrini:

- peregrinii obișnuiți (*peregrini alicuius civitatis*);
- peregrinii dediticii (*peregrini nullius civitatis*)⁷.

b) *Ager privatus ex iure Quiritium* sau *ager privatus optimo iure* (ogor privat / particular de drept quiritar sau ogor privat / particular de cel mai bun drept) reprezintă categoria juridică de teren agrar scutit de impozit care aparținea cetățenilor romani. Acest tip de *ager* a existat în Italia din anul 49 a.Chr.⁸ până în timpul domniei împăratului Dioclețian (240 p.Chr. – 316 p.Chr.). În provincii, cu excepția coloniilor care beneficiau de scutiri speciale, a fost înlocuită datorită faptului că în provincii nu era posibilă existența proprietății absolute (*dominium ex iure Quiritium* sau *optimo iure*) alături de aceea aparținând domeniului public (*ager viritim adsignatus*)⁹.

c) *Ager publicus* (ogor public) reprezintă o parte a domeniului funciar roman.

Încă din perioada Regalității (753 a.Chr. – 509 a.Chr.) domeniul funciar roman (*ager Romanus*) era divizat în ogorul regal (*ager regius*), ogorul particular (*ager privatus optimo iure*) și ogorul public (*ager publicus*). Acesta era destinat în special creșterii în comun a vitelor, fapt pentru care era denumit și *pascua publica*.

Odată cu abolirea Regalității, ogorul regal (*ager regius*) a fost desființat, proprietatea particulară s-a întărit și a devenit, la Roma și numai pentru cetățenii romani, forma de proprietate absolută (*dominium ex iure Quiritium*)¹⁰.

În epoca veche proprietatea romană era de două feluri:

- proprietatea statului asupra sclavilor publici (*servi publici*) și asupra pământului cucerit (*ager publicus*);
- proprietatea individuală a cetățenilor, numită și proprietate privată sau proprietate quiritară¹¹.

⁶ **Dumitru Tudor** (coordonator), *Enciclopedia civilizației romane*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 31-32;

⁷ **Teodor Sâmbrian**, *Drept roman*, Editura Helios, Craiova, 2001, p.69;

⁸ Statul roman a ajuns în situația să acorde prin mai multe legi (*lex Iulia* – anul 90 a.Chr. și *lex Plautia Papiria* – anul 89 a.Chr.) cetățenia romană tuturor locuitorilor liberi ai Italiei, privilegiu care se va extinde până în anul 49 a.Chr.;

⁹ **Dumitru Tudor** (coordonator), *op. cit.*, p.32;

¹⁰ *Idem*;

¹¹ **Teodor Sâmbrian**, *op. cit.*, p.159;

Această proprietate quiritară este cea mai veche formă a proprietății private romane și singura formă până la sfârșitul Republicii (509 a.Chr. – 27 a.Chr.). Proprietatea quiritară este:

- *ius utendi* (dreptul de a te folosi de un lucru);
- *ius fruendi* (dreptul de a culege fructele);
- *ius abutendi* (dreptul de a dispune de un lucru)¹².

Proprietatea quiritară avea:

- caracter exclusiv (proprietatea quiritară aparține numai unui singur cetățean roman, poartă numai asupra unui obiect roman și poate fi transmisă numai printr-un mod de dobândire rezervat exclusiv romanilor);
- caracter absolut (dreptul de proprietate quiritară nu cunoaște, în principiu, nici o îngrădire);
- caracter perpetuu (proprietatea quiritară nu poate fi transmisă pe termen, astfel că odată împlinit termenul să fie revocată)¹³.

Cei ce se bucurau de o situație privilegiată în vederea obținerii de noi pământuri erau patricienii. Aceștia prin dreptul de *possessio* puteau încredința porțiuni din *ager publicus* micilor proprietari cu titlul de *precarium* (ocupare prin toleranță). În mod excepțional statul, în virtutea dreptului de proprietate absolută pe care-l avea asupra lui *ager publicus*, putea fie să vândă terenuri ale căror venituri urmau să fie încasate de stat (*ager quaestorius*) fie să le arendeze (*ager vectigalis*). Lupta dintre patricieni și plebei se va concretiza în numeroase încercări de reforme agrare (*leges agrariae*), celebre fiind acelea ale fraților Gracchi. Intenția acestora era ca din numeroasele cuceriri teritoriale (în special din Africa) o parte a acestora să fie încredințată în cadrul noilor orașe-colonii, micilor cultivatori ruinați, prin adsignări de teritorii, limitând în același timp marile proprietăți din *ager publicus* la 500 *iugera*. Măsurile ulterioare impuse de Sulla (138 a.Chr. – 79 a.Chr.), Pompeius (106 a. Chr. – 48 a.Chr.), Caesar (100 a.Chr. – 44 a.Chr.) n-au reușit nici ele să rezolve această problemă întrucât beneficiarii acestor loturi adsignate, veterani sau civili, au continuat să le vândă marilor proprietari, sporind în felul acesta dimensiunile latifundiilor. Extinderea lui *ager publicus* în Italia nu se putea realiza decât pe calea cuceririlor și în această situație Republica romană s-a văzut confruntată cu o altă problemă, aceea a administrării teritoriilor ce trebuiau lăsate orașelor nou înființate sau a acelor existente înainte de cucerire¹⁴.

În provincii nu era posibilă existența proprietății particulare absolute (*dominium ex iure Quiritium*) deoarece proprietarul real era poporul roman (*populus Romanus*) sau senatul (*senatus*) în provinciile senatului sau împăratul (*imperator*) în provinciile imperiale. Astfel se poate explica faptul că dintre numeroasele colonii de cetățeni romani fondate în timpul Principatului (27 a.Chr. – 285 p.Chr.) numai coloniile libere și imune sau cele investite cu *ius Italicum* erau într-adevăr scutite de impozit și în primul rând de impozitul funciar (*tributum soli*)¹⁵.

Categoria cea mai largă era aceea a cetăților supuse la plata impozitelor; în majoritatea situațiilor, teritoriul acestora era confiscat devenind *ager publicus*. O parte a lui *ager publicus* a fost restituit orașelor respective care puteau proceda la *adsignatio* (încredințarea unei porțiuni din *ager publicus*) sau la *locatio* (arendarea unei porțiuni din *ager publicus*), în timp ce cea mai mare parte era administrată direct de autoritatea romană. La rândul său,

¹² *Idem*;

¹³ *Ibidem*, p.160;

¹⁴ Dumitru Tudor (coordonator), *op. cit.*, p.32;

¹⁵ *Idem*;

aceasta putea proceda la adsignări (în special pentru veterani) sau la arendări (pentru cetățenii civili). Marea proprietate particulară (*latifundium*) s-a dezvoltat în continuare, în special prin însușirea de către aristocrație sau împărat a vechilor posesiuni regale, proprietate scutită de impozit funciar¹⁶.

O ultimă categorie de pământuri o constituiau teritoriile atribuite unităților militare; în aceste teritorii se întâlnesc numeroase posesiuni ale veteranilor.

Principalul impozit la care era supusă populația civilă din aceste teritorii se numea *annona militaris*, contribuție adiacentă impozitului funciar; acesta va constitui baza impozitului funciar instituit de Dioclețian, denumit *iugatio-capitatio*¹⁷.

Față de complicațiile distribuției lui *ager publicus* din vremea Principatului, sistemul Dominatului (285 p.Chr. – 565 p.Chr.) a adus simplificări în măsura în care toate proprietățile, inclusiv latifundiile și chiar pământurile italiice cu excepția Romei și a Constantinopolului au fost supuse impozitului *iugatio-capitatio*. Astfel indiferent de întinderea lotului de pământ și de apartenența sa juridică, domeniul particular, teritoriu citadin sau sat era împărțit în *iuga* (porțiunea de pământ ce putea fi lucrată de un om) și *capita* (capacitatea sa de lucru), unități teoretice pe baza cărora se plătea impozitul funciar; această simplificare nu a dus însă și la o egalizare a proprietății¹⁸.

d) *Ager quaestorius* (ogor al questorilor) reprezintă categoria juridică de teren agrar vândut în timpul Republicii de către cvestori în folosul tezaurului statului¹⁹.

e) *Ager regius* (ogor regal) reprezintă posesiunile funciare regale din Africa sau din Asia Mică transformate de romani în mari domenii particulare²⁰.

f) *Ager stipendiarius* (ogor stipendiar) reprezintă categoria juridică de terenuri agrare supusă impozitului funciar, specifică cetăților tributare; teritoriul acestora a fost confiscat și redat doar în posesiune locuitorilor respectivi²¹.

g) *Ager vectigalis* (ogor arendat) reprezintă parcela arendată din porțiunea unui teritoriu citadin, rămasă în afara parcelării; această porțiune era arendată locuitorilor orașului respectiv, individual sau colectiv²².

h) *Ager viritim adsignatus* (ogor atribuit individual) reprezintă categoria juridică de teren agrar specifică coloniilor de civili sau veterani, asimilabilă categoriei de *ager privatus ex iure Quiritium*. Aceste terenuri erau parcelate putând fi adesea definite ca *villae rusticae*²³.

Așadar, iată care sunt principalele sensuri juridice ale termenului latin “ager”, cu siguranță, cel mai cunoscut și mai aplicat înțeles fiind acela de *ager publicus*.

Din perspectivă strict lingvistică formula **ager publicus** este alcătuită din substantivul **ager, agri** (m), de declinarea a II-a (ale cărui sensuri deja le-am precizat) și adjectivul **publicus** (3), deci adjectiv din prima clasă sau cu trei terminații, însemnând:

1. public, de stat, al statului, oficial: *publica ac privata sacrificia* CAES. sacrificii publice și particulare; *publica pecunia* CIC. banul public; *causa publica* CIC. proces de interes public; *bona publica* CIC. bunuri publice;

¹⁶ *Ibidem*, p. 33;

¹⁷ A se vedea **Elena-Veronica Ștefan**, *Unele aspecte istorico-juridice în perioada Imperiului Roman (27 a.Chr. – 565 p.Chr.)*, Revista de Studii Socio-Umane, Craiova, nr. 6 / 2004, p. 144-145 și 146;

¹⁸ **Dumitru Tudor** (coordonator), *op. cit.*, p. 33;

¹⁹ *Ibidem*, p. 33;

²⁰ *Idem*;

²¹ *Idem*;

²² *Ibidem*, p. 33-34;

²³ *Idem*, p. 34.

publica vincula NEP. închisoare de stat; *tabulae* sau *litterae publicae* CIC. registre oficiale; *publica memoria* CIC. document oficial; *funus publicum* PLIN. IUN. înmormântare pe cheltuiala statului; *equus publicum* LIV. cal pe banii statului; *servus publicum* LIV. sclav public; *malum publicum* SALL. paguba statului; *bono publico* LIV. în interesul statului; *pessimo publico* LIV. spre cea mai mare pagubă pentru stat; *res publica* CIC. stat;

2. public, comun, al tuturor: *publica verba* CIC. cuvinte folosite de toată lumea; *lux publica mundi* OV. (soarele) care luminează întregul univers;
3. (peior.) banal, ordinar, de rând: *vates cui non sit publica vena* IUV. poet care n-are un talent de rând // **publicus**, *i(m)* sclav public IUV. 10.41 // **publica**, *ae* (f) femeie publică SEN. Ep. 88, 37²⁴.

Una din lucrările lingvistice românești cele mai reprezentative²⁵ cuprinde din întreaga serie de sintagme cu caracter juridic numai pe **ager publicus** = *ogorul public*. Denumirea la Roma a fondului funciar al statului.

Din perspectivă juridică pentru lămurirea noțiunii trebuie avută în vedere, mai întâi, clasificarea fundamentală a lucrurilor potrivit *Instituțiunilor* lui Gaius (*summa rerum divisio*) în *res in patrimonio* și *res extra patrimonium*.

Res extra patrimonium sunt de două tipuri:

1. *res humani iuris* cuprind: *res communes*, *res publicae* și *res universitatis*;
2. *res divini iuris* cuprind: *res sacrae*, *res religiosae* și *res sanctae*.

Res publicae cuprindeau toate lucrurile care aparțineau poporului roman în totalitatea sa. La rândul lor, erau repartizate în două mari categorii, ce aveau să prefigureze distincția din dreptul modern între domeniul public și domeniul privat al statului.

În prima categorie intră lucrurile aparținând statului roman și care, prin natura lor proprie sau prin destinație, erau afectate unei folosințe comune, precum: drumurile, piețele, porturile, teatrele, stadioanele, terenurile, fluviile etc.

În cea de-a doua categorie intră lucrurile care serveau acoperirii cheltuielilor sau procurării unor venituri statului roman. Este vorba de sumele provenite din impozite, *ager publicus*, *servi publici*, mine, cariere și alte proprietăți imobiliare ale statului.

Specific regimului juridic al acestor lucruri este faptul că administrarea lor se făcea de către magistrații romani, iar contractele încheiate cu particularii ce aveau ca obiect astfel de lucruri erau supuse normelor administrative. De asemenea, *res publicae*, indiferent de categorie, nu puteau fi dobândite de particulari prin uzucapiune sau prescripție achizitivă.

Principala diferență între cele două categorii de lucruri constă în faptul că bunurile din domeniul privat, în anumite condiții, puteau fi transmise particularilor, devenind astfel *res in commercio*, în timp ce bunurile din domeniul public erau inalienabile²⁶.

Astfel se pot discuta majoritatea sintagmelor cu caracter juridic în limba latină, analizând în egală măsură sensurile lingvistice și juridice pe care le au respectivele expresii. În articolele următoare vom încerca să abordăm și alte sintagme, respectând titulatura cursului nostru de limbă și terminologie juridică latină.

²⁴ Gheorghe Guțu, *op. cit.*, p. 1092;

²⁵ este vorba despre *Aeterna latinitas* subintitulată *Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, autori Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, editura Polirom, Iași, 1996, p. 19;

²⁶ Teodor Sâmbrian, *op. cit.*, p. 147; 151-152.